

22-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

ЭСТЕТИКА

Реализм қазіргі заман көркем дәуірі
ретінде

РЕАЛИЗМ ҚАЗІРГІ ЗАМАН КӨРКЕМ ДӘУІРІ РЕТІНДЕ

1. XIX ғ. сыни реализм
2. Социалистік реализм
3. Шаруалық реализм
4. Неореализм
5. Сиқырлы реализм
6. Психологиялық реализм
7. Интеллектуалды реализм

Бүгінгі дәрісімізде тағы да бір өнер теориясының тарихының кезеңдік қатарына кіретін көркемдік бағыт – реализм. Реализм (латынша *relis* – заттылық, шындық) – әдебиет пен өмірдегі кең қанат жайған, өмір құбылыстарын бар қалпында, нақтылық, сипат белгілерін сақтай отырып, жинақтап, тұжырымдап, шыншылдықпен бейнелеуді мақсат ететін көркемдік әдіс. Реализм әдісі суреткерден өмір құбылыстарын, маңызды қоғамды мәселелерді, күнделікті тұрмыстағы, сан алуан жайларды мейлінше кең қамтып, әлеуметтік өмірдің қайшылықтарын терең ашып көрсетуді, қарапайым адамдардың бейнесін сипаттауға жете назар аударуды талап етеді. Егер Романтизм әдісі көбінесе сирек кездесетін ерекше жағдайларға назар аударса Реализм айналадағы нақты өмір құбылыстарын толық көрсету қажеттігін мойындайды. Реалистік принцип жаңа дәуір әдебиеті мен көркем өнерде жаңа сипатқа ме болып әдебиеттің халықтық демократияшылдық принциптерімен жалғасын тапты. Реализм өмірде болатын, үнемі кездесетін нақтылы іс-жағдайларды, адамның іс-әрекеттерін бейнелеуді басты мақсат санайды дегенде, әрине қиялға берілу мүлдем жат деп түсіну дұрыс емес. Алайда реалистік әдістің негізгі өзгешелігі өмірдегі типтік жағдайларды кеңінен қамтып, қай құбылыстың болсын даралық белгілерін де жинақталған көптеген құбылыстарға ортақ сипаттарын да нанымды суреттеп, нағыз типтік дәрежедегі көркем образдар, бейне тұлғалар жасау дейміз. Реалистік әдіс орыс әдебиетінде Пушкин шығармашылығы арқылы биік дәрежеге көтерілді. Реализм әдісі қазақ әдебиетінде Абай поэзиясында көрініс тапты.

Сыншыл реализм – өмір шындығын нақты көрсете алатын әдеби ағым болғандықтан, осы ағымға қалам сілтеген ақын-жазушылардың көздеген мүдде тұрғысынан шыққаны айқын. Өйткені өмір шындығы әр елде кездесетін, әр халықтың арасынан табылатын шындық. Сол шындықты ашына айтқан сыншыл реалистік жазушылардың бұл ретте өз елінің көзін ашуды көздеген мақсаттары үшін еңбек еткені рас.

1. XIX ғ. сыни реализм

XIX ғасырда сыни реализмнің философиялық-эстетикалық негіздері қалыптасты.

Сыни реализм үлкен жалпыадамзаттық сипат жасамайды, психологиялық үдерістің ішіне еніп, тұлғаның рухани әлемінің шынайылығын өзіне алатын күрделенген, тереңдете түсетін көркем бағыт болып табылады.

Сыни реализм XIX ғасырдың 20-шы жылдарынан бастап Еуропада қарқынды дамып келеді. Бұл бағыт әлемдік мәдениетті ұлы есімдермен толықтырды: Францияда – Бальзак, Стендаль, Англияда – Диккенс, Ресейде – Гоголь, Лев Толстой, Достоевский, Чехов.

Бұл іс-шараға туындының авторы да, автордың бейнесі де, туындының барлық кейіпкерлері де қатысады. Олардың алатын орны сыналады, бір-бірінің жағдайына кіру арқылы салыстырмалы талдау жасалады. Ешкім соңғы сатыда шындықты көрсетпейді. Шындық, турасын айтқанда, шығарманың көркем тұжырымдамасы хордың көп дауысы сияқты барлық позициялардың нәтижесі ретінде әрекет етеді.

XIX ғасырда әлемнің жаһандық экономикалық және саяси интеграциясы орын алды және оның көптеген аймақтарында бірыңғай рухани-тарихи ахуал орнады. Ғаламдық көлемге дейін суретшінің өнер пәні мен қарастыру аясы кеңейеде. Онда қоғамдық үрдістер де, адам психологиясының аса нәзік тұстары да, адамдардың тұрмысы да, табиғат та, заттар әлемі де қоғамдық маңызға және эстетикалық құндылыққа ие болады. Бұл өнердің өзінің көркем құралдарының қорына әлеуметтанулық және психологиялық талдау, тұрмыстық жазба, сондай-ақ пейзаж бен натюрморттың рөлін кеңейте отырып жауап береді. Өнердің басты объектісі – адам терең өзгерістерге ұшырады, ал оның қоғамдық байланыстары жалпы, шын мәнінде дүниежүзілік сипатқа ие болды. Адамның рухани әлемінде кең қоғамдық маңызы жоқ және өнер үшін қызығушылық танытпайтын жері қалмады.

Шынайылық өнерде барлық күрделіліктегі және көп қырлықтағы, бөлшектер мен эстетикалық қасиеттердің байлығында көрінді. Сыни реализмде жалпылау ұстанымы – типтеу, типтік жағдайларда

әрекет ететін типтік мінез-құлықтарды көрсету. Табиғи адамның ағартушылық тұжырымдамасынан бас тартқан сыни реализм оның мәнін әлеуметтік түсіндіруге көшеді. Өнер адам мен адамзаттың даму жолдарын іздейді, гуманистік идеалдарды қорғайды, тұлғаның тарих алдындағы жауапкершілігін бекітеді.

Әлемдік тарих сахнасында орын алған социалистік реализм туралы да айтып өтуге болады. Тарих беттерінде із қалдырған өзіндік өнер бағыты ретінде белгілі бір өнер туындалыран бар екендігі айқын, сондықтан да осы өнер бағытын ба қарастырып өтейік. Социалистік реализмнің философиялық іретасы марксизм болды, бұл бағытқа мынадай сипаттама беруге болады:

1) пролетариат-класс – мессия, тарихи тұрғыдан революция және зорлықпен, пролет диктатурасы арқылы, қоғамды әділетсізден әділдікке қайта құру;

2) пролетариат басында революциядан кейін адамдар жеке меншігінен айырылған жаңа классты емес қоғамның құрылысын басқаруға шақырылған кәсіпқойлардан тұратын жаңа үлгідегі партия тұр, яғни сол арқылы адамдар мемлекетке абсолюттік тәуелділікке түседі, ал мемлекеттің өзі оны басқаратын партбюрократияның меншігі болып табылады деп тұжырымдайды.

Бұл әлеуметтік-утопиялық және тарихи анықталғандай, тоталитаризмге сөзсіз апаратын, философиялық-саяси постулаттар социалистік реализм негізінде тікелей жатқан марксистік эстетикада да өз жалғасын тапты.

Юрий Боров ғылыми мәселе ретінде айқындаған тағы да бір бағыт – шаруалық реализм, ол бойынша шаруа – адамгершілікті тұлғаның көрсеткіші, ұлттық өмірдің тірегі.

Шаруалық реализм – ХХ ғасырдың 60-шы – 80-ші жылдарындағы орыс прозасындағы әдеби бағыт; орталық тақырыбы – сол кездегі ауыл, бас кейіпкер – қалыпты өмір салтынан айырылған шаруа.

Ендігі қарастырылатын бағыт – неореализм. Ол – қарапайым өмірлік құндылықтарға бағытталған халықтан шыққан адамды сипаттауға бағытталған.

Неореализм – ХХ ғасырдағы реализмінің көркем бағыты. Негізгі ерекшеліктері : неореализм халықтан келген адамға, қарапайым адамдардың өміріне ерекше қызығушылық танытты; екінші дүниежүзілік соғыстан кейін өмірге енген элементтерді байқап көру және бекіту болып табылады.

Неореализм туындылары гуманизм идеяларын, қарапайым өмірлік құндылықтардың маңыздылығын, адам қатынастарындағы ізгілік пен әділдікті, адамдардың тең құқылығы мен олардың қадір-қасиетін мүліктік жағдайына қарамастан бекітеді.

Соғыстан кейінгі Еуропаның өмірі неореализмнің көркемдік концепциялары мен ұстанымдарынан әлдеқайда күрделі болғандықтан, бұл бағыт экраннан және кітап беттерінен ығыстырылып шығарылды.

Өзіндік сипаттама не келесі бағыт – сиқырлы немесе магиялық реализм. Бұл бағытты адам шын мәнінде өмір сүреді, қазіргі заман мен тарихты, табиғаттан тыс және табиғи, паранормальды және қарапайым деп сипаттауға болады.

Юрий Боров өзінің «Эстетика» оқулығында Габриэль Гарсиа Маркестің «Жүз жыл жалғыздық», «Полковникке ешкім жазбайды», «Патриархтың күзі» шығармаларында оқырман алдында фантастикалық және сиқырлы әлем бар деп атап өтеді де, осы шығармалар негізінде аталған бағытты түсіндіруге тырысады. Маркес прозасы – сиқырлы реализм – шындық пен аңыздарды ұштастыру. Автор балалық шағында үйде, елді мекенде ғажайыптар мен көрмелерде өмір сүрді және бұл атмосфераны өз романдарының беттеріне түсірді.

Табиғи, қарапайым және керемет, ерекше, бір-біріне жалғанып, Маркес поэтикасының мәнін құрайды. Бұл поэтика жазушының батырлары өмір сүретін магиялық реализм әлемін құрады. Маркес, әдетті және ғажап туралы баяндай келіп, керемет құқық жасауға ұмтылады – керемет мүмкін емес, оны әдеттегі қатарға қоюға және осылайша керемет әдеттегі жасауға тырысады.

Маркестің кейіпкерлері – халық және тарих. Маркестің шығармалары –қазіргі уақыт пен өткеннен жасалған; уақыт – өтпелі. «Жүз жыл жалғыздық» романында жаңбыр шексіз, ұзаққа созылатын, кейіпкерлерді есенгіреген күйге батырады. Тарих барысы ұзаққа тоқтайды.

Сиқырлы реализмнің негізгі ұстанымы жеткізушінің ұстамдылығы мен сабырлылығы. Сиқырлы реализм үшін өте маңызды ұстаным мағынаның оннан бірі ғана көрініп, түсінікті, қолжетімді болу керек те, қалған тоғыз астарында жатуы тиіс.

Сиқырлы реализмнің концепциясы бойынша – фантастикалық эпизодтар күнделікті өмірлік логика бойынша қарапайым шынайылық ретінде дамиды. Бұл романтизм мен экспрессионизм мектебінен өткен, құралдары мен идеялары бойынша ақиқатты адами көркем шынайылық.

Кітап: Эстетика
Дәріс: Реализм қазіргі заман көркем дәуірі ретінде
Дәріс авторы: Әлия Өмірбекова

Сиқырлы немесе магиялық реализмде романтикалық фантазия әдеттегімен бірігеді, кейде тіпті одан да асып түседі. Мұндағы қиял жақсылыққа деген сенімге негізделген.

XX ғасырдың көркемдік бағыттарының бірі – психологиялық реализмді талқылауға көшейік, ол бойынша, тұлға жауапты; рухани әлем адамдардың бауырластығына және олардың эгоцентризмін жеңуге ықпал ететін мәдениетті толтыруға тиіс.

Мәдениет жеке тұлғаның жалғыздығын көрсетеді, оны адамзатқа қосады және оның алдында жауапкершілікте болады. XX ғасырда өнер күрделенген шындықпен, қоғамдық дамудың апатты үдеуімен және өсуімен, ғылыми-техникалық алға жылжумен, бүкіл адамзаттың мүдделерін қозғайтын жаһандық саяси, экологиялық, адамгершілік проблемалармен бетпе-бет келді. Уильям Фолкнер, Эрнест Хемингуэй, Антуан де Сент-Экзюпери, Ингмар Бергман, Микеланджело Антониони, Федерико Феллини, Генрих Белль, Стэнли Креймер сияқты психологиялық реализмнің өкілдерінің шығармашылығы, адамның «экзистенциалды айқындылығын» жалғыздыққа талпынып және жеңуге ұмтыла отырып, адамдардың коммуникацияға жоқтығын жеңуге күш-жігерді шоғырландыра отырып, осы үдерістермен туылған жаңа сұрауларға жауап беруге тырысты.

Психологиялық реализм адамдардың мәдениет негізінде қарым-қатынасы мен қарым-қатынастың жоғары түрі – махаббат – жалғыздық пен болмыстың мәнсіздігін жеңу құралы, адамзатқа және өмірдің мағынасына жол ашады.

Психологиялық реализм – XX ғасырдың көркемдік бағыты, рухани әлем адамдардың бауырластығына және олардың эгоцентризмі мен жалғыздығын жеңуге ықпал ететін мәдениетті толтыруға тиіс.

Қазіргі заман адамы жаһандық экономикалық, саяси, мәдени байланыстарға тартылады, ол әлемді таңдайды, ол – қазіргі әлемнің байланыстары мен қатынастарының жиынтығы, бірақ ол «жеке» және «ішінара» болып қалады. XX ғасырда шығармашылық бастауды жеке басынан ажырататын еңбек бөлінісі мен әлеммен байланыстың арасындағы қарама-қайшылықтар тереңдеді.

Бірақ ғасырдың соңында компьютерлендіру және еңбектің жалпы интеллектуализациясы арқасында осы қарама-қайшылықты жеңу мүмкіндігі байқалды. Әлемнің көптеген аймақтарында оппозицияларда өзін көрсеткен басқа да қайшылықтар жоғалды немесе жеңілдетілді, оған мысал ретінде: тоталитаризм – демократия; Шығыс – Баты мәселелерін айтуға болады. Қарама-қайшылықтар сепаратизм мен демократия дағдарысынан туындаған ұлттық және конфессиялық қақтығыстар жазықтығына «көшті». Солтүстік – Оңтүстік; дамыған елдер – артта қалған елдер; білім – надандық; технологиялық – технологиялық емес (адамдар, халықтар) сияқты жаңа оппозициялар пайда болды. Бұл терең тарихи үдерістер XX ғасырдың аяғындағы көркемдік талдау мен психологиялық және интеллектуалды реализм тақырыбына айналады.

Осы тақырыпты мазмұндық жағынан жалғастыратын интеллектуалдық реализм мәселесі.

Интеллектуалдық реализм шығармаларында идеялар драмасы мен кейіпкерлер автордың ой-пікірлерін көрсетеді, оның көркем тұжырымдамасының әр түрлі жақтарын білдіреді. Интеллектуалдық реализм суретшінің ойлауының концептуалды-философиялық жиынтығын, тәжірибесін болжайды. Егер психологиялық реализм ой қозғалысының икемділігін беруге ұмтылып, адам жанының диалектикасын, бейбітшілік пен сананың өзара әрекеттесуін ашатын болса, интеллектуалдық реализм өзекті мәселелерді көркем-дәлелді шешуге, әлемнің жай-күйіне талдау жасауға ұмтылады.

Интеллектуалдық драма – бұл мінездер емес, ең алдымен, ойлар қақтығысы. Интеллектуалдық драманың мақсаты қандай да бір жағдайлардағы мінездерді шынайы көрсету емес, күрделілігі мен көпжақтылығындағы қандай да бір мәселені шешу болып табылады.

Интеллектуалдық реализм – бұл бақытты, жақсылық жасайтын; әлемнің күйі парасатты өмірге ықпал етпейді және оның иррационалды инферналды күштері бар дегенді негіздейтін көркемдік бағыт. Осы жерде бұл бағытқа қатысты әлемді адами ету мен гуманизация жолы бар ма деген сұрақ қойылады. Яғни, бұдан шығатын қорытынды, көркемдік бағытты зерттеу мен атқылау өзектілігін жоғалтпайды деген сөз.

XX ғасыр мәдениеті түрлі әлеуметтік-саяси оқиғаларға толы болды. Сондықтан да, әлемде өмір сүріп жатқан адамдарда көптеген рухани мәселелер туындады. Яғни нақты тек ғылыми тұрғыда жауабы жоқ сұрақтар көбейді, осының барлығы, өнерде өмірдің сан-саласына байланысты өзіндік жауап немесе қарсы күш ретінде бірқатар көркемдік бағыттар пайда болып, дамыды немесе бір-бірін алмастырып отырды. Біз осы бағыттарды қарастыру арқылы өмірлік шынайылықтың адам рухына әсерін талдауға тырыстық. Және де аймақтық, кезеңдік ерекшеліктерді де баяндауға ұмтылыс жасадық.